

УДК 069(476):39(476)

Рэпрэзентацыя нематэрыяльнай культурнай спадчыны сучасным музеем

© Канановіч С. К.

*Установа адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»,
Мінск*

У артыкуле разглядаюцца метады і прыёмы рэпрэзентацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў Беларускім дзяржаўным музеі народнай архітэктуры і побыту. Дзеіцца аналіз працэсу навуковага вывучэння і фіксацыі аб'ектаў традыцыйнай культуры Беларусі. У артыкуле падкрэсліваецца грамадская значнасць музея як інстытута сацыяльнай памяці, акцэнтуюцца ўвага на здольнасці Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту захавання нематэрыяльную культурную спадчыну на сродках дакументавання і наступнай рэпрэзентацыі. Аўтар апісвае мадэль рэпрэзентацыі культурнай спадчыны на аснове экспазіцыі Строчыцкага музея, спасылаючыся на комплекс форм адукацыйнай дзейнасці з элементамі інтэрактыўнасці і музейна-педагагічнымі заняткамі. Сярод метадаў рэпрэзентацыі разглядаюцца музейныя гульні, святы і канцэрты ў музеі. Супрацоўнікі музея карыстаюцца падтрымкай аўтэнтычных гуртоў, што забяспечвае цікаўнасць наведвальнікаў і іх уключанасць у музейнае дзеянне.

Ключавыя словы: музейнае дзеянне, музейная гульня, нематэрыяльныя аб'екты экспазіцыі.

(Искусство и культура. — 2011. — № 2(2). — С. 85–90)

Representation of non-material cultural heritage by a contemporary museum

© Kananovich S. K.

Educational establishment "Belarusian State University of Culture and Arts", Minsk

The article considers methods and techniques of the representation of non-material cultural heritage in Belarusian state museum of folk architecture and household. The process of scientific study and fixation of objects of Belarusian traditional culture is analyzed. The article stresses public significance of the museum as an institution of social memory. Attention to the ability of Belarusian state museum of folk architecture and household to preserve non-material cultural heritage by means of documentation and further representation is singled out. The author describes the model of the representation of cultural heritage on the basis of the display of Strochitski museum, referring to the complex of forms of educational activity with the elements of interactivity and educational museum classes. Among the methods of representation museum games, holidays and concerts in the museum are considered. The staff of the museum uses the support of authentic groups which provides interest of the visitors as well as their involvement into the museum activity.

Key words: museum activity, museum game, non-material display objects.

(Art and Culture. — 2011. — No. 2(2). — P. 85–90)

Нематэрыяльная культурная спадчына (фальклор; народная харэаграфія; другасная форма бытавання аўтэнтычнай народнай творчасці, народнае дойлідства і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва; народныя абрады і звязаныя з імі формы: віншаван-

ні, абрадавыя песні, жарты, замовы, галашэнні; народная філасофія: гаданні, практычная мудрасць, тэатралізаваныя формы фальклору — народны тэатр, танцы, абрады), якая, на жаль, усё часцей разглядаецца як аб'ект стылізацыі ў прафесійным і аматарскім мастац-

Адрас для карэспандэнцыі: г. Мінск, вул. Рабкораўская, д. 13, кв. 713 — С. К. Канановіч

тве, у агульным значэнні з'яўляецца «культурнай спадчынай народаў, сусветных і рэгіянальных цывілізацый», якая актуалізуецца ў кантэксце сучаснасці, служыць «асновай для развіцця нацыянальнай культуры...» [1].

Такая асаблівасць нематэрыяльнай культурнай спадчыны (яе тоесны характар) робіць магчымым ажыццявіць дыялог культур, наладзіць «узаемаразуменне» паміж пакаленням, якое сышло, альбо паступова сыходзіць, і людзьмі новага часу, якія прымуць у спадчыну культурныя традыцыі продкаў. Ажыццявіць такі дыялог, па нашым меркаванні, здольны музеі Беларусі. Мэта даследавання — магчымасці такога дыялогу ў музейнай практыцы.

Музей як сацыякультурны інстытут. М. Каулен у сваім артыкуле «Роля музея ў захаванні і актуалізацыі нематэрыяльных форм спадчыны» заўважае, што паколькі «... музей імкнецца да найбольш дакладнай рэканструкцыі традыцыі менавіта ў яе гістарычных (калі не ў пачатковых) формах, то музей здольны захаваць нематэрыяльную культурную спадчыну» [2]. Музей, як сацыякультурны інстытут, па сродках музеефікацыі закліканы захаваць і трансліраваць яе ў выпадку адсутнасці магчымасці захавання традыцыйнай культуры ў натуральным асяродку бытавання і функцыянавання. Паколькі нематэрыяльная культурная спадчына, рэпрэзентаваная ў музеях, з'яўляецца перш за ўсё знакавай сістэмай, то ў якасці тэарэтычнай асновы даследавання намі была скарыстана навуковая канцэпцыя М. М. Бахціна, якую вучоны пабудаваў на аснове культуралагічнай герменеўтыкі альбо тлумачэння тэкстаў культуры. Сярод агульнай ідэі М. М. Бахціна аб стварэнні вобразу і дыялогу «сусветных культур» як «твараў, якія глядзяць адзін на аднаго» [3], асновастваральным у музейнай рэпрэзентацыі з'яўляецца культурны дыялог (што ажыццяўляецца па аднолькавых правах) паміж помнікам культуры, яго аўтарам і сучасным носьбітам культурнай традыцыі.

Музейнае асяроддзе бытавання матэрыяльных прадметаў і аб'ектаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны пераўтвараецца ў музеі падчас рэпрэзентацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў змястоўна напоўненую прастору, у якой наведвальніку даецца магчымасць адчуць разнастайныя ўражанні, дакрануцца да гісторыі свайго краю, даведацца, а часам навучыцца, пераняць ад носьбіта традыцыі і тыя ўменні, якімі валодалі нашы продкі. Сярод астатніх вартасцяў музейнай рэпрэзентацыі традыцыйнай культурнай спадчыны варты асобна вылучыць неацэнную здольнасць музея як інстытута сацыяльнай памяці: аднавіць страчаную традыцыю па сродках сведчанняў культурнай традыцыі. Вывучаючы гаспадарчыя вырабы, народныя інструменты і інш., праз рэвіталізацыю іх функцыянальнасці, музей здольны аднавіць забытыя промыслы, рамёствы, абрадавае прызначэнне той альбо іншай рэчы. Такім чынам, па сродках узаемадзеяння традыцыі (калі інтарэсы суб'ектаў спадчыны супадаюць) і музейнага асяроддзя (пры наяўнасці музеефікаваных аб'ектаў спадчыны традыцыйнай культуры) адбываецца акт музейнай камунікацыі — атрымання інфармацыі наведвальнікамі музея па сродках рэпрэзентацыі ў музеі аб'ектаў спадчыны традыцыйнай культуры (нематэрыяльнай культурнай спадчыны). Аб гэтым сведчаць працы В. Ю. Дукельскага [4], Т. П. Калугінай [5], М. Б. Гнядоўскага [6], чые навуковыя распрацоўкі далі магчымасць паволаму зірнуць на вырашэнне выставачна-экспазіцыйных праблем у рэчышчы камунікацыйнага падыходу ў музеезнаўстве. Акрамя таго, у працах М. Нікіціна [7] скрозь прызму дадзенага падыходу разглядаецца таксама фондавая праца музеяў і камплектаванне музейных калекцый. Па пытаннях музеефікацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны магчыма было звярнуцца да прац М. Каулен [8], А. Калбаска [9], І. У. Шорац [10], Н. А. Нікіцінай [11], І. С. Камянецкага [12].

Нягледзячы на тое, што ў музеязнаўстве (нават у айчынным) маецца пэўны комплекс навуковых напрацовак па музейнай камунікацыі, аднак прыкладаў практычнай рэалізацыі гэтага падыходу і музейнай рэпрэзентацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны (як сродку такой камунікацыі ў дыялогу «традыцыйная культура — наведвальнік — носьбіт традыцыйнай культуры») пакуль што мала. У той жа час інфармацыю і матэрыялы аб гэтым стала магчыма атрымаць дзякуючы навуковым публікацыям супрацоўнікаў музеяў, у якіх (музеях) адбываецца рэпрэзентацыя аб'ектаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны. У якасці прыкладу мы больш падрабязна спынімся на дзейнасці Беларускага дзяржаўнага музея архітэктуры і побыту.

Музей як топас рэпрэзентацыі нематэрыяльнай спадчыны. Выходзячы з мэт і задач работы музея па рэпрэзентацыі аб'ектаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны, у музейнай прасторы адзначнай намі ўстаноў асноўным метадам работы з'яўляецца тэарэтычнае канструяванне і паступовае практычнае мадэляванне і рэканструкцыя, што заклікана на самым пачатку сфакусіраваць разрозненыя музейна-камунікацыйныя ўяўленні ў адзіную тэарэтычную схему, а потым — спраектаваць гэтую схему з дапамогай адпаведных сродкаў інтэрпрэтацыі ў вобласць пэўнага праекта рэпрэзентацыі. Гэты падыход спірые стварэнню відавай разнастайнасці форм рэпрэзентацыі аб'ектаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў Беларускаму дзяржаўнаму музеі архітэктуры і побыту. Адною з такіх форм з'яўляецца музейная гульня, якую актыўна выкарыстоўваюць у музеі пад адкрытым небам. Па перакананні загадчыка культурна-адукацыйнага аддзела Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту Н. У. Гармацкай, музейная гульня — перспектыўная форма рэпрэзентацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны, але і складаная ў выкананні, бо патрабуе многіх кампанентаў: стварэння

спецыяльнай прасторы, наяўнасці атрыбутыкі і касцюмаў, добра падрыхтаванага кіраўніка, які валодае акцёрскімі здольнасцямі, жаданне аўдыторыі ўключыцца ў гульню, прыняццё яе ўмовы. У Беларускаму дзяржаўнаму музеі народнай архітэктуры і побыту рэалізацыя музейнай гульні адбываецца праз рэканструкцыю народных касцюмаў па ўзорах і з дапамогай зафіксаваных тэхналогій вырабу касцюма навуковымі супрацоўнікамі і пераапрацаванне ў іх падчас музейных мерапрыемстваў. Адметнасцю музейнай гульні, свята, экскурсіі, музейных заняткаў, выстаў і прэзентацый з'яўляецца тое, што яны адбываюцца з выкарыстаннем інтэрактыўных элементаў. Гэта само па сабе прадугледжвае ўцягванне наведвальнікаў у музейную гульню. Новай і папулярнай праграмай музея стала фальклорная гульня-свята «Зачараваная вёска», дзе госці музея, атрымаўшы заданне, знаёміліся з помнікамі архітэктуры, прызначэннем той альбо іншай рэчы ў гаспадарцы, а таксама яе атрыбутыкай у свяце ці абрадзе [13].

Формы рэпрэзентацыі традыцыйнай культуры Беларусі. Разнастайнасць форм музейнай работы з наведвальнікамі накіравана не толькі на ўключэнне музейнай аўдыторыі ў актыўны саўдзел, але і на найбольш эфектыўную рэпрэзентацыю традыцыйнай культуры Беларусі, якая прадстаўлена ў музеі пад адкрытым небам трыма сектарамі (Цэнтральная Беларусь, Падняпроўе, Паазер'е). Паўнацэнны паказ (рэпрэзентацыя) традыцыйнай культуры вылучаных рэгіёнаў патрабуе ад навуковых супрацоўнікаў музея бесперапыннай працы па вывучэнні архіўных крыніц, фондавых калекцый, навукова-экспедыцыйнай дзейнасці з мэтай стварэння навуковай дакладнасці ў адлюстраванні побыту народа, гаспадарчых заняткаў людзей і звязаных з гэтымі заняткамі рамёстваў і традыцый вырабаў, правядзення свят і абрадаў. Так, па меркаванні дырэктара музея С. А. Лакоткі, дэманстрацыя сезонных традыцыйных сяльгасработ здоль-

на «ажывіць» экспазіцыю, надаўшы рэпрэзентацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў музеі каларыт рэальнасці, сапраўднасці дзеі [14]. Так, да прыкладу, падобны эфект удалося атрымаць дзякуючы рэканструкцыі традыцыйных народных строяў з улікам сезоннай камплектнасці і рэгіянальных асаблівасцяў. У музеі распрацаваны камплект адзення для фурмана. У 2007 годзе музеем для ўдасканалення паслуг катання на кані была набыта рэканструяваная брычка.

Зыходзячы з вопыту замежных калег, дзе ў музеях пад адкрытым небам уведзена ў штат пасада экскурсавода-інтэрпрэтатара народнай традыцыі, у Беларускім дзяржаўным музеі народнай архітэктуры і побыту была вызначана такая форма абслугоўвання, як экскурсія з інтэрактыўнымі элементамі, дзе ўхіл быў зроблены на гульнявыя элементы і рэпрэзентацыю нематэрыяльнай культурнай спадчыны пэўнага з сектароў у экспазіцыйным асяроддзі. Пры падобнай рэпрэзентацыі экспанаты «ажываюць» пры непасрэдным саўдзеле супрацоўнікаў музея і наведвальнікаў, дазваляючы «ажывіць» найбагацейшую культурную спадчыну нашага народа. Эфектыўнасць і плён такой дзейнасці пацвярджаецца павелічэннем колькасці наведвальнікаў менавіта падчас мерапрыемстваў, прысвечаных рэпрэзентацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны. Узрост цікавасці людзей да каранёвай культуры свайго краю выклікаў неабходнасць пашырэння форм рэпрэзентацыі традыцыі і правядзення ў музеі святаў, лекцый, канцэртаў, фальклорна-этнаграфічных заняткаў і шмат інш. Так, напрыклад, для малодшых школьнікаў на базе школы в. Азярцо супрацоўнікамі музея арганізаваны этнаграфічны клуб «Варовачкі».

Звычайнай з'явай у жыцці музеяў стала выкарыстанне цыклавых форм, якія часта ўключаюць не адну культурна-адукацыйную форму, але аб'ядноўваюць розныя жанры [13, с. 22].

Пры правядзенні народных святаў, калі адбываецца сінтэз прадметна-гістарычнага асяроддзя, ландшафту і мастацтва (музыкі і танцаў), аб'екты нематэрыяльнай культурнай спадчыны набываюць статус аб'ектаў музейнага значэння. Пры гэтым канцэптуальнай асаблівасцю рэпрэзентатываўнай мадэлі ў Беларускім дзяржаўным музеі народнай архітэктуры і побыту з'яўляецца тое, што ўвасабляючы тры сектары Беларусі, ён, па сутнасці, не з'яўляецца аўтэнтчным па прынцыпе тэрытарыяльнай прыналежнасці ні для аднаго рэгіёнаў Беларусі. Тым не менш, на яго тэрыторыі ўвасоблены інтэр'еры і экстэр'еры сялянскіх хат і цэлых падворкаў, дзе рэчы часам гавораць самі за сябе. Акрамя таго, у навукова-фондавым аддзеле супрацоўнікамі музея назапашаны каласальныя дадзеныя па нематэрыяльнай культурнай спадчыне ўвасобленых сектароў. Нягледзячы на тое, што рэпрэзентаваная традыцыйная культура рэгіёнаў Цэнтральнай Беларусі, Падняпроўя і Паазер'я не адпавядае прынцыпу аўтэнтчнасці, яна ўсё ж валодае разам з тым навуковай дакладнасцю, бо грунтуецца на даследаваннях навуковых супрацоўнікаў музея. Імі на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў праводзіліся экспедыцыі па выяўленні, фіксацыі, навуковым вывучэнні і дакументаванні, а таксама кансервацыі і рэстаўрацыі аб'ектаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны прадстаўленых у музеі рэгіёнаў.

Вялікая колькасць святаў, праведзеных у музеі, сведчыць пра тое, што сукупнасць такіх форм навукова-адукацыйнай дзейнасці, як рэстаўрацыя, рэканструкцыя, імітацыя, навадзел, мадэляванне, канструяванне, у значнай ступені ўзбагаціла і пашырыла магчымасці рэпрэзентацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны прадстаўленых у музеі рэгіянальных груп.

Назапашаны супрацоўнікамі музея матэрыял склаў падмурак для напісання сцэнарыяў правядзення святаў традыцыйнага календара беларусаў [15–17] і інш. У ас-

нову гэтых сцэнарыяў былі пакладзены нематэрыяльныя музейныя аб'екты, зафіксаваныя на матэрыяльных носьбітах і закансерваваныя (захоўваюцца ў навукова-фондавым аддзеле) супрацоўнікамі музея. Такімі аб'ектамі з'яўляюцца адны з форм нематэрыяльнай культурнай спадчыны — мастацтва вуснай традыцыі (фальклор); традыцыйныя танец і спевы, традыцыйныя вырабы нацыянальных строяў, прымеркаваных да пэўных святаў. Акрамя сцэнарыя, створанага з выкарыстаннем аб'ектаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны, у рэпрэзентатыўную мадэль Строчыцкага музея ўбудаваны элементы рэканструкцыі ў спалучэнні з аўтэнтычнымі элементамі. На «Гуканні вясны», «Масленіцы», «Юр'і», «Калядах» і інш. у Строчыцкім музеі падчас мерапрыемстваў навуковыя супрацоўнікі пераапрацоўваюць рэканструяваныя строі і прапаноўваюць наведвальнікам прыняць удзел у рэканструяванай прасторы святочнага дзейства. Аўтэнтычнымі ж элементамі ў мадэлі такой рэпрэзентацыі выступаюць аўтэнтычныя гурты, якіх супрацоўнікі музея запрашаюць на свята.

Заклучэнне. Падводзячы высновы, варта адзначыць, што для стварэння мадэлі рэпрэзентацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў Строчыцкім музеі ўвадзены цэлы комплекс форм культурна-адукацыйнай дзейнасці: экскурсія з інтэрактыўнымі элементамі, тэматычная выстава, музейна-педагагічныя заняткі, музейная гульня, музейнае свята, музейны канцэрт. Падмуркам для ўвасаблення гэтых частак працэсу рэпрэзентацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны паслужыла папярэдняя музейная аб'ектаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны: вылучэнне з асяроддзя бытавання нематэрыяльных аб'ектаў музейнага значэння, фіксацыя на матэрыяльных носьбітах, вывучэнне, рэстаўрацыя, дакументаванне і кансервацыя. Носьбітамі ж традыцыі, па сродках якіх транслюецца нематэрыяльная культурная спадчына падчас рэпрэзентацыі нема-

тэрыяльнай культурнай спадчыны ў Беларускім дзяржаўным музеі народнай архітэктуры і побыту, выступаюць навуковыя супрацоўнікі музея, часам пры непасрэднай падтрымцы аўтэнтычных гуртоў — выканаўцаў традыцыйнай музыкі і танцаў. Гэта забяспечвае ў сваю чаргу паўназначную зацікаўленасць і ўключэнне наведвальнікаў (пераймальнікаў традыцыі) у музейнае дзеянне, павелічэнне цікавасці як да традыцыйнай культуры, так і да самога музея.

ЛІТАРАТУРА

1. Конан, У. М. *Выбранае* / уклад. М. А. Козенкі; прад. М. А. Козенкі. — Мінск: Стэлмак, 2009. — С. 116.
2. Каулен, М. Е. Роль музея в сохранении и актуализации нематериальных форм наследия / М. Е. Каулен // *Культура памяти: сб. науч. ст.* — М.: Древлехранилище, 2003. — С. 124–125.
3. Бахтин, М. М. Эстетика словесного творчества: сб. избр. тр. / [Примеч. С. С. Аверинцева, С. Г. Богарова]. — М.: Искусство, 1979. — 423 с., 1 л. портр. — (Из истории сов. эстетики и теории искусства).
4. Дукельский, В. Ю. Музей и культурно-историческая среда: проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности: сб. науч. тр. / В. Ю. Дукельский // НИИК. — М., 1989. — С. 107–116.
5. Калугина, Т. П. Художественный музей как феномен культуры: автореф. ... дис. на соиск. учен. степени д-ра филос. наук: 24.00.01 / Т. П. Калугина; С.-Петербург. гос. ун-т. — СПб., 2002.
6. Гнедовский, М. Б. Музейная коммуникация как предмет музееведческого исследования / М. Б. Гнедовский, В. Ю. Дукельский // *Музейное дело. Музей — культура — общество: сб. науч. тр.* — М., 1992. — С. 14–15.
7. Никитин, Н. Музейные средства: знаки и символы / Н. Никитин // *Музейная экспозиция: на пути к музею XXI века: сб. науч. ст. / отв. ред. М. Т. Майстровская.* — М., 1997. — 216 с.
8. Каулен, М. Е. Научные основы музеефикации нематериальных и средовых объектов в контексте музееведения / М. Е. Каулен // *Вестн. Моск. гос. ун-та культуры и искусств.* — 2006. — № 4. — С. 61–65.
9. Калбаска, А. Беларускі музей і музейная логіка: блізкае суседзі ці далёкія сваякі? / А. Калбаска // *ЛіМ.* — 16 снеж. — С. 13.
10. Шорац, І. У. Музеефікацыя помнікаў матэрыяльнай і духоўнай спадчыны Пастаўскага паазер'я / І. У. Шорац // *Чалавек і культура: праблемы гар-*

- моніі: зб. навук. арт. аспірантаў / Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў; рэдкал.: М. А. Бяспалая (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск, 2004. — С. 211–215.
11. Никитина, Н. А. Музеефикация литературно-мемориальных усадебных комплексов: дис. ... канд. культурологии: 24.00.03 / Н. А. Никитина. — СПб., 2005. — 186 с.
12. Каменецкий, И. С. Музеефикация памятников / И. С. Каменецкий, М. Е. Каулен // Рос. музейн. энцикл.: в 2 т. / редкол.: В. Л. Янин (пред.) [и др.]. — М., 2001. — Т. 1. — С. 390–393.
13. Гармацкая, Н. У. Рэалізацыя культурна-адукацыйных форм музейнай дзейнасці ў 2008 годзе: перспектывы і шляхі развіцця работы з наведвальнікамі / Н. У. Гармацкая // Актуальныя тэндэнцыі развіцця сучаснага музея: навукова-даследчая дзейнасць Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту: стан і перспектывы, Мінск, 23 ліст. 2007 г. / Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту. — Мінск, 2009. — С. 21.
14. Лакотка, С. А. Перспектывы навукова-экспазіцыйнай дзейнасці Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту / С. А. Лакотка // Актуальныя тэндэнцыі развіцця сучаснага музея: навукова-даследчая дзейнасць Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту: стан і перспектывы, Мінск, 23 ліст. 2007 г. / Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту. — Мінск, 2009. — С. 5.
15. Якімовіч, В. Д. Сцэнарый свята «Гуканне вясны» / Адзел нар. творч. Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту. — Мінск, 1998. — 4 с. — Зацверджана на пасяджэнні. Пратакол № 7 ад 7 снежня 1998 г.
16. Якімовіч, В. Д. Сцэнарый свята «Каляды» / Адзел нар. творч. Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту. — Мінск, 1998. — 6 с. — Зацверджана на пасяджэнні. Пратакол № 7 ад 7 снежня 1998 г.
17. Якімовіч, В. Д. Сцэнарый свята «Юр'я» / Адзел нар. творч. Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту. — Мінск, 1998. — 9 с. — Зацверджана на пасяджэнні. Пратакол № 7 ад 7 снежня 1998 г.

Паступіла ў рэдакцыю 29.03.2011 г.